

Peculiarities of Neologisms Created in Independence Epics

M. Kurbanova,

Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Senior Lecturer Sh. Nuriddinova, F. Abdulhaeva.
Uzbekistan, Fergana.

Мустақиллик Даври Достонларида Яратилган Неологизмларнинг Ўзига Хос Хусусиятлари

М.Қурбонова

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), катта ўқитувчи Ш.Нуриддинова, Ф.
Абдулхаева.Ўзбекистан, Фергана.

ABSTRACT

" The given article is devoted to lingvopoetik research of the poems of the period of Independence. The Independence periods poems are analysed linguistically and literarily. The specific feature of neologisms of Independence period are revealed.

Аннотация

Мазкур мақолада мустақиллик даври достонларида достоннавис ижодкорларнинг неологизмлар яратиш маҳорати, ўзига хос услуби ва ушбу бадий воситаларнинг муҳим аҳамияти ҳақида фикр юритилади.

Аннотация

Данная статья посвящена лингвопоэтических исследований узбекских поэм периода Независимости. Анализируется поэмы периода Независимости с лингвистической и литературной точки зрения. Особенности неологизмов периода Независимости исследуются в статье.

ARTICLE INFO

Received: 26th December 2021

Revised: 26th January 2022

Accepted: 28th February 2022

KEYWORDS

lingvopoetik, poems, period of Independence, analysed, linguistically, literarily, specific, neologisms.

Таянч сўз ва иборалар:

Мустақиллик, достон, лингвопоэтика, неологизм, маҳорат, индивидуаллик, бетакорлик, мазмуний бирлик, ботин, зоҳир.

Вақт ўтиши, давр ва замоннинг аста-секинлик билан ўзгариб бориши, жамиятнинг барча соҳаларидаги туб ўзгаришлар, фан-техника ютуқлари, ижтимоий муносабатлар кишилар ҳаётидаги тинимсиз маданий ва маънавий ўзгаришлар янги тушунча ва сўзларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлиши барчамизга аён. Янги сўзлар – неологизмлар қатлами янги сўз яшаш, сўзнинг лексик маъноларидан бирини янги маънода қўллаш ёки четдан ўзлаштирилган сўзлар ҳисобига бойиб боради. Ушбу неологизмлар, бошқача қилиб айтганда – оккозионализмлар, номинатив функция бажариши билан бирга бадий адабиётда ўзига хос муайян услубий мақсадда ҳам қўлланилиши кузатилади. “Катта таъсир ва тасвир кучига эга бўлган индивидуал нутқ неологизмлари” ижодкор тамонидан кашф қилинган янги сўзлар бўлиб, бадий асарни янги рух, янги шукуҳ билан бойитишга хизмат қилади. Ҳар бир ёзувчи ва шоирнинг ўзига хос услуби, ўзига хос поэтизм ва индивидуализми бўлгани каби, ана шу хусусиятлар замирида яратилган янги сўзлар, яъни

оккозионализмлар бадий асар эстетик қимматини белгилашда муҳим ўринни эгаллайди. Оккозионализмлар ҳар қандай бадий асар тилига эмоционаллик ва экспрессив руҳ бағишлаш билан биргаликда, ижодкорнинг адабий тил хазинасига қўшган муносиб ҳиссаси ҳамдир.”Бадий асарнинг маъно-мазмун тузилишига сўз ва ибораларнинг турли-туман қўшимча маънолар билан бойиш тамойили ҳосилдир”. Бадий асарларда кашф этилган янги сўзлар замирида яширинган тағмаъно ижодкорнинг юксак маҳоратидан далолатдир. Сўзнинг янги маъно қирраларини очиш, унинг таъсирчанлик ва бўёқдорлик кўламини кенгайтириш ижодкордан кучли маҳорат, билим ва иқтидор талаб қилади. Жамият ривожини, объектив борлиқ ва табиатдаги ўзгаришлар, улар ҳақида кишилар тасаввури ва тушунчасининг бойиши, инсоният илмий, маънавий ва маданий тафаккурининг камол топа бориши янги сўз, янги термин ва ибораларга эҳтиёж туғдирувчи асосий омиллардир. Мана шу эҳтиёжни қондириш учун тилда янги сўзлар юзага чиқади. Янги сўз, яъни сўзнинг янгилиги адабий тил ривожининг муайян даврдаги ҳолатига нисбатан белгиланади. Янги сўз биринчи дуч келган кишига, айниқса, эски тил лексик меъёри билан таниш кекса авлодга ғайри табиийдек туюлади. Бу ҳол адабиётшуносликда идиосинкразия деб юритилади. Ғофур Ғулумнинг “Шум бола” асарида худди шундай ҳолатни кузатишимиз мумкин: “Николаю фаранг бир томон, Гермон деган бир томон; тоза уришаётган эмиш. Айниқса, ўрмаловчи бир тўп чиқарган эмиш, бу тўпи аждар наслдан эмиш”. Ижодкорлар баъзан ўзлари индивидуал нутқ неологизмларини ҳам яратадилар. Индивидуал нутқ неологизмлари алоҳида адиблар, шахслар томонидан яратилган сўзлардир. Бундай сўзлар окказионал сўзлар деб ҳам аталади. Шу кунгача Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон, Максуд Шайхзода, Саид Аҳмад, Ғофур Ғулум, Ойбек каби таниқли адибларимизнинг сўз ясаш маҳоратлари таҳлил ва талқин этилган. Янги сўзларнинг стилистик бўёқдорлик хусусиятга эга эканлиги неологизмлар имкониятининг нақадар кенглигидан далолат беради. Бундай индивидуал неологизмларнинг ҳозирги давр шеърияти вакиллари ижодида ҳам кўплаб учратишимиз мумкин. Мустақиллик даврида яратилган дostonларда ҳам шу каби индивидуал нутқ неологизмларига дуч келамиз:

Сиз аскардан аямангиз молу дунёни,
Суюрғамиш беринг унга,
Унвонлар беринг.

Шоир ифоданинг бадий қимматини, жарангдорлигини ошириш, образлиликни таъминлаш мақсадида “совға”, “мукофот” каби мазмуний бирликларни қўллаш ўрнига янги “суюрғамиш” сўзини қўллашга ҳаракат қилган. Суюрғамиш лексемаси суюнтириш, суюкли қилиш(тарих.сўз.) маъноларини аниқлаётганда, шоир бу ерда, асосан , совға эмас балки мукофот семасига ишора қилинади.

Машваратга мутакаллиф бўлган зотлардан
Асли шомлик ёш бир олим Ибн Арабшоҳ,
Ғапимизни тасдиқ этса ажаб эмасдир.

Бу ерда ижодкор форс тилидаги олд қўшимча -му ни (тарих.сўз)такаллиф лексемасига қўшиш орқали янги сўз ясашга эришган. Бизнингча, ижодкор бу ерда янги мутакаллиф сўзининг “таклиф этишга лойиқ инсон” семасига ишора қилган ҳолда тарихий шахс, етук олим Ибн Арабшоҳга нисбатан бўлган ҳурматининг ифодаси сифатида ўринли қўллайди. Ушбу сўз давр руҳини ифодалаш омили сифатида намоён бўлишини ҳам ёддан чиқармаслигимиз керак.

Икки тилдош,
Икки диндош битта турк қавми
Олишсалар,

Талашсалар номус эмасми?

Бу ерда эса А.Орипов *диндош* сўзига қофиядош сўз қўллашдан кўра диндош сўзига қофиядош бўла олган янги сўз “тилдош” лексемасини кашф қилган. Аслида бадий тилимиз меъёрига бундай сўз тўғри келмайди. Демак, ижодкор ўз фикрини аниқ билдириш мақсадида, ушбу бадий матн доирасида, *-дош* қўшимчаси (аффикси) ёрдамида янги (тилдош) индивидуал ясама сўз ҳосил қилади.

Биз маънавий ташкилотмиз, Ранжкоммиз яъни
Ўзгаларни ранжитмоқлик бизнинг ишимиз.

Собиқ иттифоқ даврида рус тилидан ўзбек тилига кўплаб қисқартма сўзлар ҳам кириб келган ва ўзлашган. Масалан, учком, военком, класком, комсорг, горком, роддом кабилар шулар жумласидандир. Бу ерда эса ижодкор *ранж* лексемасига *ком* қисқартма(ўзлашма) сўзини кўшиш орқали янги “ранжком” сўзини кашф қилади. Ушбу неологизм дoston қахрамонларининг салбий хусусиятларини очиб беришга хизмат қилади. “Ранжком” неологизмининг бу ерда сатирик хусусиятга эга эканлигини ҳам кўрсатишимиз мумкин.

Давлат асло таваккалнинг меваси эмас,
У райият,
Яъни халқнинг ғуж иродаси.
Мўл ҳазина
Енгилмас лашкар.

Ушбу ифодада ҳам ижодкор моҳирлик билан мазмуний бирликлар ёрдамида кашф қилган неологизмларга дуч келамиз. Бунда таваккалнинг меваси, ғуж ирода каби сўз бирликлари дoston асосий қахрамонининг давлатга муносабати, давлат тўғрисидаги фикрлари, унга бўлган муносабатини ифодалашга хизмат қилади. Бу ерда , Амир Темур ушбу соҳада таваккалчиликка йўл кўйиб бўлмаслиги, давлат бошқарувида, асосан, халқнинг бирдамлиги, мустаҳкам иродаси муҳимлиги ҳақидаги фикрларини акс эттириш учун яратилган янги сўз бирликлари, яъни оккозионализмларда ўз хос рол ўйнайди. Ушбу янги сўзлар замирида Амир Темурнинг давлатни бошқариш ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари ўз тавсиф ва талқинини топган. Таниқли шоира Ойдин Ҳожиева яратган мустақиллик даври дostonларида ҳам ўзига хос неологизмларни учратишимиз мумкин.

Бу сочлар бандига искандарпечон
Гулидай чирмашур ошиқ қалб ёмон.
Ҳижрон қилич солар - ногоҳ беомон,
Рух учар, сих қотиб қолар икки жон.

Шоира бу ерда Искандар(Тарихий шахс) сўзига печон сўзини кўшиш орқали искандарпечон сўзини яшаш билан шу икки сўз маъноларини бирлаштириб, янги маъно кашф қилади. Бунда Искандарпечон сўзидаги Искандар сўзи тағзамирида ётган “куч, қудрат, буюклик” ва печон сўзи замиридаги “буралмоқ, ўралмоқ” маъноларини ўзаро бирлаштириб янги маъно кашф қилинганлигини кўрсатиш мумкин. Оккозионал сўзлар, асосан, маъно кучайтириш ва яна ифоданинг бадий эстетик қимматида муҳим аҳамиятга эга. Ушбу бадий матнда Искандарпечон неологизмининг, бизнингча, *мустаҳкам ўралганлик*, яъни “ёнгиб бўлмаслик” асосий тағмаъно, яън ички семантикасига ишора қилинади.

Донғил оғаларим шижоат- шаҳди,
Ҳар лаҳза ақлимдан сўрайди дoston.
Отамнинг ҳар баҳор эккан дарахти-
Гуллаб, мева тугиб чорлаган Бўстон.

Ушбу ифодадаги донғил сўзи ҳам шоирнинг сўз қўллашдаги ўзига хос янги услуби, яъни янги ижод маҳсули бўлиб, ушбу сўз донг лексемасига қадимги – ғил кўшимчасини кўшиш орқали ҳосил қилинган. Бу ерда шоира донғил сўзининг, асосан, “машҳурлик” ички, яъни янги сўз бағрига яширинган тағмаъносига ишора қилади. Донғил неологизми ифодада маъно кучайтириш билан бирга унга кўтаринки руҳ бағишлайди, бадий эстетик қимматини оширади. Ушбу кўтаринки кайфиятга ижодкорнинг эзулик, инсонийлик, кадр ҳақидаги беғубор туйғулари уйғунлашиб, натижада ўта гўзал, жозибador ва бетакрор сатрлар яралади.

Юқоридаги таҳлилимиздан кўринадики, неологизмлар мустақиллик даврида яратилган дostonларда ҳам ўзига хос ўрин тутиб, дostonларга муסיқийлик, ёқимлилиқ, оҳангдорлик бағишлаш, шунингдек, маънони кучайтиришда, образли тасвирлар яратишда муҳим омил бўла олади. Бундан ташқари неологизмлар, асосан, индивидуаллик касб этиши билан мустақиллик даври дostonларида ҳам ижодкорларни ўзига хос маҳоратидан дарак беради.

Хулоса қилиб айтганда, мустақиллик даври дostonларида ҳам, гарчи кам учрашига қарамай, ўзига хос индивидуал неологизмлар, яъни оккозионал сўзлар, уларнинг янги ички ва ташқи маънолари, ушбу мазмуний бирликларнинг бадий матн бағрида, айнан, “янги уйғониш даври дostonларида” янги маъно турлари кашф этилди. Бу эса мустақиллик даврида ҳам бадий етук ва таъсирчан, тарихий, ватанпарварлик, инсонийлик ҳамда ишқий мавзулардаги дostonларнинг яратилишида ўзига хос муҳим омил бўла олди.

Адабиётлар:

- 1.Виноградов В.В. О языке художественной литературы.-М.,1959.
- 2.Григорьев В.П. Поэтика слова.-М.,1979.
- 3.Каримов С.А.Ўзбек тилининг бадий услуби.Филол. фанлари док...дисс.автореф.-Т.,1993.
- 4.Ҳожаахмедов А. Мумтоз бадиият маҳорати.-Т.:Шарк, 1999.
- 5.Шомақсудов А., ...Ўзбек тили стилистикаси-Т.:Укитувчи, 1983.
- 6.Н.Маҳмудов., Нутқ маданияти.-Т.:Фан,2008.